

Оскільки жоден із господарюючих суб'єктів не може бути в повній мірі бути захищеним від проведення рейдерської атаки доцільно створити певні умови, що можуть ускладнити (або унеможливити) її проведення. На нашу думку, в сфері надрокористування доцільно застосувати градацію прав власності між державою та підприємцем-орендарем, що враховує специфіку їх економічних інтересів відносно рентоотримання та безпосередньо впливає на функціонування економічного механізму реалізації рентних відносин [5], а саме: доцільність закріплення за власником надр комплексу прав неповного відчуження: володіння; суверена; спадкоємства; безтерміновості володіння; заборони на використання засобом, який спричиняє вади зовнішньому середовищу; відповідальності вилучення за борги; остаточного характеру; на частину доходу; за підприємцем-орендарем надр – комплексу прав неповного привласнення: використання надр; управління; безпеки при використанні; на частину доходу. Напрями і засоби регулювання надровикористання та їх співвідношення не залишаються незмінними, а варіюються в залежності від ринкової ситуації. Лише за умов існування цілісного економічного та адміністративно-правового регулювання ринкових відносин, високого рівня його адаптації до сучасних умов можливим стає застосування адекватних стимулів і методів впливу на економічну систему з метою зниження ризиків відносно рейдерського захоплення об'єктів власності.

При проведенні досліджень відносно сутності рейдерства, механізмів проведення рейдерських атак та схем захоплення бізнесу як чинника економічної небезпеки діяльності суб'єктів господарювання доцільно приділити увагу наступним моментам: перш за все, з'ясувати вплив екзогенних та ендогенних чин-

ників на стабільність діяльності суб'єктів господарювання та показників, що створюють привабливий для рейдерів рейтинг.

Література.

1. Вільямсон О.Е. Економічні інституції капіталізму: форми, маркетинг, укладання контрактів. – К.: «Артек», 2001. – 472 с.
2. Покрытан А., Гринчук В. Некоторые вопросы анализа и реформирования отношений собственности // Экономика Украины. – 2003. – № 11. – С. 40-46.
3. Ткач А.А. Специфікація прав власності як базисного економічного інституту інфраструктури ринку // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая. – 2004. – № 75. – С. 229-235.
4. Юрчишин В., Запша Г. Развитие отношений собственности на селе: концептуальные основы становления и утверждения частного сектора // Экономика Украины. – 2003. – № 11. – С. 47-60.
5. Ткаченко Н. И. Перераспределение прав собственности при рентоориентированном поведении в горнорудной промышленности Украины // Материалы научной конференции «Ломоносовские чтения 2004» и Международной научной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов – 2004», 3-4 мая 2004 г. – Севастополь: НПЦ “ЭКОСИ-Гидрофизика”, 2004. – С. 364-365.
6. Ткаченко Н. И. Основные подходы к регулированию недропользования // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая. – 2004. – № 80. – С. 65-72.

Статья поступила в редакцию 25.01.2007

О.О. ІЛЬЧЕНКО,

Донецький національний технічний університет

ІНСТИТУТ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ ГЕОЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Унікальне географічне положення України в Євразії у поєднанні із продуманою політикою щодо національної безпеки дає їй можливість грати важливу стабілізуючу роль у глобальному балансі сил. Зміцнення державного суверенітету України в зовнішньополітичній площині означає реальне її повернення у світовий цивілізаційний простір як повноцінного і активного суб'єкта геополітики. Парадигма

міжнародної безпеки – загальне, найширше поняття безпеки. Онтологічною властивістю парадигми безпеки є те, що вона як поняття схильна до постійної зміни та еволюції, відображаючи значення та характер загальної безпеки.

Питаннями економічної безпеки займалися такі вітчизняні науковці: В.Шлемко та

© О.О. Ільченко, 2007

І.Бінько, що провели системне дослідження економічної безпеки України, та запропонували створення її дієвої системи [1]; Б.Губський, що розробляв методологію виміру економічної безпеки України, досліджував її стан і стратегію забезпечення [2]; Я.Жаліло, який займався питанням економічної стратегії держави у нестабільних економічних системах [3]. А також російські науковці, насамперед В.Сенчагов, що займався питанням економічної безпеки у контексті геополітики, глобалізації та розвитку [4]; Є.Олійников, що вперше з позиції діалектико-системного аналізу розглянув комплекс питань, присвячених економічній безпеці країни, регіону, підприємства, особи [5].

Незважаючи на достатню наукову розробленість проблеми економічної безпеки, деякі аспекти потребують більш детального розгляду, тому метою цієї статі буде питання еволюції парадигми безпеки (зміна однієї парадигми іншою), що виражається в процесі її розвитку від “національної” через “міжнародну” до “глобальної” безпеки, і тісно пов’язана зі змінами системи міждержавних відносин.

Оптимізація процесів державотворення, суспільних трансформацій і зовнішньополітичного механізму України вимагає чіткого перспективного бачення ролі й місця України у сучасному світі, аналізу динаміки її взаємодії з міжнародним середовищем, формування чіткої геополітичної стратегії на перспективу.

Традиційно геополітику розглядають як дисципліну, що вивчає просторово-географічні аспекти міжнародних відносин та питання здійснення зовнішньополітичної експансії за допомогою сили, насамперед військової. Однак сьогодні цілком очевидна необхідність розробки нової геополітики, яка б позбулася комплексу географічного детермінізму. В такому розширеному розумінні геополітику можна визначити як цілеспрямовану діяльність суб’єкта міжнародних відносин у контексті всього спектра зовнішніх і внутрішніх факторів, що дають змогу цьому суб’єкту здійснювати контроль над простором з метою реалізації своїх життєво важливих інтересів. Здатність держави використовувати переваги наявних матеріальних і нематеріальних факторів (силових і несилових) для досягнення певної політичної мети є передумовою її ефективної діяльності на міжнародній арені.

Нова геополітика підкреслює значимість сфери внутрішніх стосунків у формуванні зовнішньої політики держави, оскільки саме в цій сфері відбувається концентрація ресурсів і зусиль, необхідних для реалізації цілей у міжде-

ржавних відносинах. Йдеться про ефективне функціонування всіх суспільних інституцій та механізмів, результатом якого є конкурентоспроможність держави в оточуючому середовищі. З урахуванням цього предметом геополітики є проблеми конвертації внутрішнього потенціалу країни (передусім в економічній, технологічній, інтелектуальній, інформаційній сферах) у її зовнішній потенціал.

Чітке визначення й закріплення у масовій свідомості базових геополітичних пріоритетів і національних інтересів є однією з найважливіших передумов розробки ефективної зовнішньополітичної та внутрішньополітичної стратегії на перспективу. На жаль, ці інтереси і пріоритети не тільки не консолідовані в національній свідомості українського народу, але навіть адекватно не розроблені й не визначені на державному рівні.

Відмова від домінування в геополітиці суто географічних та силових факторів змінює і зміст поняття національної безпеки. Нова геополітика розглядає національну безпеку не лише як стан захищеності людини, суспільства, держави від певних загроз чи як відсутність загроз загальноприйнятим суспільним цінностям, а як систему оптимізації взаємовідносин між усвідомленими загрозами та ресурсами, що має суспільство для протидії цим загрозам. Оскільки загрози для суспільства присутні завжди, а рівень захищеності від них ніколи не досягає свого максимуму, національна безпека є динамічним засобом досягнення і підтримки балансу між реальними і потенційними загрозами, з одного боку, та здатністю суб’єкта протидіяти їм, з другого [6, 384]. Водночас економічні тенденції у геополітиці є основоположними. Адже, за словами керівника наукових програм Центру ім. президента Р. Ніксона П. Родман, якщо торгові протиріччя між основними економічними силами не будуть стримуватися на основі переважаючих стратегічних інтересів, це порушить світовий порядок [7, 23].

В історії розвитку людської думки загалом переважали три основних підходи до аналізу парадигми безпеки: так званий реалістичний, ідеалістичний та раціоналістичний [8, 61]. Суть відмінностей між цими підходами складають розходження вчених в уявленнях про природу людини і природу функціонування держави.

Рушійною силою історичної еволюції парадигми безпеки є неухильне бажання людства рухатись по шляху розширення кордонів “міжнародної системи”, в якій має місце взаємодія та координація її елементів – від сукупності обмежених регіональними інтересами націона-

льних держав до рівня глобальної взаємозалежності в нинішній політичній системі “індустріального світу”.

Сьогодні відбувається перебудова інституціональних основ сучасної економіки. Локальні, національні економіки поступово втрачають потенціал саморозвитку, вони активно інтегруються в єдиний загальнопланетарний економічний організм з універсальною системою регулювання.

Система національної безпеки виникла одночасно із зародженням інституту національної держави і появою проблеми його виживання в співтоваристві інших “держав-конкурентів”. Згідно з поглядами відомого дослідника Т. Гоббса, на міжнародній арені кожна країна з неминучістю повинна боротися проти всіх інших. У “гомогенній” системі національних держав немає загальних правил та інститутів юридичного примушування. Суверен, чи то монарх, чи демократичне співтовариство громадян, уповноважений зберігати внутрішній світ, захищати життя і власність людей від будь-якої зовнішньої небезпеки.

Другий напрям думки, найбільш систематизований, уперше було представлено голландським суспільствознавцем і юристом М. Гроцієм (1583-1645). Він, як згодом і Кант, описував міжнародну політику в термінах співтовариства держав, що взаємно координуються. На противагу викладеним Гоббсом поглядам, Гроцій заявляв, що держави не просто перебувають у боротьбі як “гладіатори на арені”, а явно обмежені в конфліктах один з одним загальними правилами й інститутами. Проте, Гроцій розділяв, думку Гоббса, що не окремі індивіди, а суверенні держави є першоосною міжнародної політики.

Правила міжнародної поведінки за Гроцієм полягають у тому, щоб всі держави в своїх взаємовідносинах були пов'язані нормами того суспільства, яке вони собою на даному етапі представляють. Але ці імперативи пропонували не скасування системи держав і її заміну універсальним людським співтовариством, а визнання вимог співіснування та співпраці в співтоваристві держав. За відсутності наднаціональної влади для регулювання взаємовідносин держав одних законів міжнародного права недостатньо. Для цієї мети необхідне свідоме добровільне підкорення окремої держави багатостороннім міждержавним органам та інститутам.

Слід зазначити, що погляди на основоположні принципи забезпечення безпеки зазнали з кінця другої світової війни значної еволюції.

На початку “холодної війни” пріоритет віддавався “вужьким” інтересам національної безпеки, що перевищували інтереси колективної безпеки (надавали їм інструментального характеру), тобто в міжнародних справах головна мета нації полягала не в забезпеченні деякої абстрактної “міжнародної безпеки” чи створенні “світового уряду”, а в забезпеченні національного виживання. Вимоги національної безпеки диктували при цьому необхідність наявності могутніх державних збройних сил і широкого спектра систем озброєнь, адекватних будь-яким виявам військової загрози [8, 63].

У 60-х рр., після карибської “ракетної кризи”, виникла так звана дилема безпеки. Вона полягає в тому, що збільшення безпеки однієї країни зменшує безпеку інших країн або, навпаки, посилення колективної безпеки обмежує діяльність національної держави і відповідно сферу забезпечення її безпеки [9]. Системи союзів видозмінили принципи побудови концепції національних інтересів і національного виживання: поступово стала набирати силу така точка зору, що навіть модифікована стратегія національної безпеки не могла б допомогти уникнути масштабних міжнародних катастроф. У політичній філософії акцент змістився від національної до міжнародної безпеки. Теоретично парадигма міжнародної безпеки – на відміну від національної безпеки – передбачає, що безпека однієї держави тісно пов'язана з безпекою інших держав.

На структуру міжнародних відносин великий вплив будуть мати три глобальних економічних процеси: економічні наслідки загального зростання чисельності населення Землі; підвищення середнього світового доходу на душу населення; розширення масштабів інтернаціоналізації й глобалізації економіки.

Забезпечення і підтримка певних гарантій безпеки є фундаментальною потребою людини як на індивідуальному рівні, так і на рівні соціальних систем. Порушення безпеки великих соціальних систем, таких як система міжнародних відносин, переважно асоціюється з порушенням їх стабільності.

Порушення стабільності – це багато в чому така ж характеристика діяльності, як і її підтримка, тобто результат функціонування соціально-економічних систем. Невідповідність між цілями (ідеальними результатами) діяльності та її фактичними результатами можна (в цьому випадку, зрозуміло, лише у першому наближенні) пояснити з системних позицій як наслідок дефектів і збоїв у механізмах регулювання, саморегулювання, зворотного зв'язку.

Базовими принципами до збереження і зміцнення стабільності є такі.

Перший принцип полягає у розв'язанні або згладжуванні конфліктів на основі дій сторін, які можна описати в рамках моделей так званої “гри з позитивною сумою”. Для останніх властива концентрація на спільних інтересах, внаслідок чого, роблячи поступки у другорядному, обидві сторони виявляються у вигаши. Формальний апарат таких теорій вже досить розвинений і дає можливість оцінити, як саме в різних ситуаціях потрібно ініціювати і стимулювати співпрацю, винагороджуючи партнерство іншої сторони зустрічними кроками і караючи відмову від співробітництва аналогічними діями. Слабким місцем подібних концепцій, проте, залишається невирішеність питань початкового подолання на практиці бар'єра догматизму.

Другим принципом є налагодження сигнальної системи зворотного зв'язку, що відіграватиме дві важливі функції: виявлення проблем у сфері підтримки стабільності і переведення елементів системи міжнародних відносин у стан готовності реагувати на ці проблеми. Частково цього можна досягти досить простими засобами: шляхом проведення наукових досліджень у сфері безпеки, всіякого поширення результатів та іншої об'єктивної інформації, розширення міжнародного інформаційного обміну і регулярних міжнародних контактів усіх рівнів, створення незалежних супутникових систем перевірки інформації і забезпечення достатньої транспарентності політичних режимів.

Що стосується “готовності реагувати” в конструктивному плані, то тут ситуація складніша. Тому третій принцип полягає у виправленні спотворень зворотного зв'язку. Подібні дії повинні бути наслідком створення режиму “гарантованої відповідальності”, коли ті, хто приймає рішення на основі егоїстичних спонукальних мотивів, з неминучістю будуть випробувати на собі їх негативні наслідки.

Четвертим загальним принципом аналізу стратегії безпеки є подолання “реакції” коректуючих механізмів, дія яких запізнюється. Найскладнішою задачею щодо цього можна вважати побудову такої системи стабільності, в якій був би знижений пріоритет короткострокових інтересів, оскільки саме їх логіка складає одну з причин ескаляції конфліктних ситуацій і гонки озброєнь. У більш широкому значенні мова повинна йти про формування етики відповідальності перед майбутніми поколіннями.

П'ятий принцип полягає у викоріненні “іраціональних традицій і поглядів”, тобто

чинників розхитування системи безпеки і підризу стабільності, в основі яких лежать “національні, культурні та історичні упередження, що не прораховуються”, культ сили (перевага насильних рішень: не випадково у політичний лексикон введено поняття “насильна дипломатія” або “дипломатія насильних дій”. До цієї ж категорії відноситься описаний у психологічній теорії атрибуту фенімен, що спричиняє загострення конфліктів і простежується політологами також на рівні міжнародних відносин. Суть його полягає в тому, що люди схильні підходити з різними мірками до себе та інших, приписуючи собі благородні мотиви, а своїм суперникам – низовинні.

Численні варіанти симбіозу (взаємо підтримуючого співіснування) є бажаними аналогіями для створення стійких відносин між різними соціальними інститутами, а також міждержавних зв'язків, що гарантує безпеку. Певний досвід, пов'язаний зі створенням моделей стабільності, можна вивести також з того факту, що спільне володіння знаннями уже охоплює все людство відносинами симбіозу, які значно багатші і масштабніші від подібних явищ, що зустрічаються в природі.

Соціально-економічні системи повинні володіти такими властивостями, котрі не мають у природі паралелей, як-то справедливості, колективності рішень, передбачення, планування і творча уява.

Останнім часом розповсюдилася думка, що стримуючими моментами, котрі забезпечують стратегічну стабільність, можуть бути, наприклад, історичні, психокультурні, технологічні, військово-технічні і ресурсні елементи, чинники економічного самозабезпечення, географічного розташування, структури політичних систем, внутрішньополітичного стримування і ряд інших. Висувається також гіпотеза про те, що стримування здійснюється не стільки наявністю, скільки складною динамічною взаємодією чинників потужності. Проте доводиться визнати, що, незважаючи на очевидну корисність таких досліджень для прояснення “гуманітарного” вимірювання стримування, використання їх при розробці національних концепцій щодо цього надзвичайно складне. Малоімовірно, що на основі врахування таких чинників будуть прийматися суто політичні рішення щодо створення і визначення структури та характеру державних інструментів стримування. Більш того, відсутність хоча б схожих підходів до визначення загального знаменника стримування в практичному плані обертається його “розмиванням”.

Нарешті, глобальна безпека передбачає гарантію безпеки відразу усієї світової спільноти, а не тільки окремих регіонів і країн. Ідеї глобального світового порядку і світового лідерства лягли в основу останніх варіантів “Стратегії національної безпеки” США.

Такі масштабні зміни стали можливими завдяки трансформації взаємозв’язків, що діяли раніше між окремими країнами, в одну загальну глобальну систему.

Із закінченням “холодної війни” і протистояння двох діаметрально протилежних суспільних формацій біполярний світ зруйнувався, на зміну йому прийшов світ багатополосний.

Як висновки до вище викладеного потрібно відзначити наступне. Сьогодні виразно простежується формування трьох глобальних геоекономічних зон, що безпосередньо впливатиме найближчими десятиліттями на політичний клімат планети: Європейської, Північно-Американської та Азіатсько-Тихоокеанської.

Ядрами інтеграційних процесів у цих зонах стали регіональні організації – Європейський Союз (ЄС), Північноамериканська зона вільної торгівлі (НАФТА), Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС) відповідно. В межах цих організацій виникає й нова система лідерства.

Поряд із моделлю північноцентричного нового світового порядку (на чолі зі Сполученими Штатами), що тотально домінувала усього десять років тому в соціально-політичних формаціях, зараз у порядку денному найважливішим питанням є розгляд сценарію контрнеступу мобілізаційних проєктів, панування постхристиянських і східних цивілізаційних моделей, вивчення перспектив майбутньої універсальної децентралізації або геоекономічної реструктуризації світового співтовариства. Обговорюється ймовірність глобальної альтернативи цивілізаційному процесу – виходу на поверхню і легітимізації “світового андеграунда”, вивільнення соціального хаосу, послідовної деградації людини і неорхаїзації суспільства.

При цьому виникає дещо більше, ніж просто господарський організм планети. Відбуваються радикальні зрушення в типології світових координат, звичних засобах проєкції влади зі сфери військово-політичної в політекономічну. Економіка починає виявляти себе не лише як засіб господарювання, але й як політика і навіть як ідеологія нової епохи. І в результаті геополітичні імперативи починають поступатись місцем реаліям геоекономічним.

В такій економічній оболонці визріває несподівана і оригінальна версія нового світового порядку – поліцентричний “новий регіоналізм”, що істотно змінить звичний вигляд планети. Справа в тому, що в рамках єдиної, але не однорідної глобальної світоєкономіки відчутно проступають контури соціально і культурно самобутніх “великих просторів”, члени яких об’єднані загальними соціально-економічними інтересами і цілями.

Нова конфігурація світу, визріваючи в коконі транснаціональних структур управління, економічних реалій і глобальної взаємодії, поступово набуває загального характеру.

Література.

1. Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. Економічна безпека України: Монографія. – К.: НІСД, 1997. – 170 с.
2. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення. – К., 2001. – 122 с.
3. Жаліло Я. Економічна стратегія держави у нестабільних економічних системах. – К.: НІСД, 1998. – 130 с.
4. Сенчагов В. К. Экономически безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие (книга четвертая) / Институт экономики РАН. – М.: ЗАО «Финстатинформ», 2002. – 128 с.
5. Основы экономической безопасности. (Государство, регион, предприятие, личность) / Под редакцией Е. Олейникова – М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 288 с
6. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку / Монографія Національного інституту стратегічних досліджень і Національного інституту українсько-російських відносин. – К.: НІСД, 1999. – 384с.
7. США в новом мире: пределы могущества / Абаев Л.Ч., Бессарабов Г.Д., Воробьева Л.М. и др.; Под общ. ред. Кривохижи В.И.; Рос. ин-т стратег. исследований (РИСИ). – М... РИСИ, 1997. – 549с.
8. Россия в новом мире: время решений: Монография В.И. Кривохижа; Рос. ин-т стратег. исслед. (РИСИ) – М.: РИСД, 1997. – 488с.
9. Gray C. Strategic Studies and Public Policy: The American Experience // Lexington: University Press of Kentucky, 1982.

Статья поступила в редакцию 10.12.2006